

МЕТОДОЛОГІЯ Й МЕТОДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 37.013.42-047.48

Алексєєнко Т. Ф.

РОЛЬ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ В РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Розвиток сучасної науки в різних галузях знання, дослідження та опис процесів пізнавальної діяльності супроводжується використанням аналітичних прийомів і процедур, спрямованих на осмислення та інтерпретацію отриманої емпіричної інформації, її оформлення в концепти, концептуальні системи, категоріально-термінологічний апарат.

Процес осмислення та інтерпретації знань, спрямований на вироблення нових вихідних позицій у розумінні явищ та їх вивченні, глибокого комплексного аналізу категоріально-термінологічних та функціональних аспектів предмета дослідження, певної сфери знання визначається як концептуалізація [12]. Означений процес є певною формою структурування наукового знання, особливим видом теоретичного аналізу та узагальнення.

Як засвідчує аналіз наукового доробку, проблему концептуалізації розглядають у різних напрямках наук, але найбільшою мірою представлена в дисертаційних роботах з філософії, філології, психології та в окремих роботах з педагогіки. У цих науках вона розкрита в контексті теоретико-методологічних основ дослідження (В. Медведєв), зміни наукових парадигм у концептуалізації феномену „масова культура” (А. Аврамов), основ рівності та справедливості у громадянському суспільстві перехідного періоду (О. Мухамедова), смислу соціальної дії (М. Литвинов), онтології іншого (Д. Алексєєва), гендерної картини світу (В. Орїонова), соціальної реальності (Е. Леонтєєва), семіотичного вимірювання соціокультурного середовища (І. Добичина), феномену страждання в історії культури (І. Бардікова), віртуальної реальності (В. Саяпін), релігійності в сучасному фундаменталізмі (Т. Кільдяшева), щодо поняття „гендер” (А. Прима), поняття „конфлікт” (О. Бараєва), міжособистісних відносин у російській та англійській мовній свідомості (А. Тарасова), феномену відчуження в російській та німецькій етноконцептосферах (М. Зацепіна), образу сім’ї в мовній картині світу (О. Добровольська), педагогічного досвіду (Л. Філіпова), внутрішнього світу людини (І. Вертелева), українознавчих концептів гуманізації та гуманітаризації освіти (Т. Усатенко), методичних концептів вивчення драматичних творів у старших класах загальноосвітньої школи (Т. Івахненко) та ін. Однак на основі здійсненого аналізу, напрацьованого в цьому контексті, зауважимо, що концептуалізація в наукових джерелах ще представлена недостатньою мірою. Майже відсутня і в соціальній педагогіці, хоча в ній уже й відбулося накопичення емпіричного знання, яке потребує концептуального осмислення. Причинами цього можна вважати і недостатність поширення в науковому обігу самого поняття, і труднощі методологічного характеру щодо опрацювання знання та його подання на новому якісному рівні. Ця стаття є спробою розкрити сутність і зміст концепту-

алізації, її потенційні можливості в розвитку теорії соціальної педагогіки. Цим визначені мета й завдання статті.

Як засвідчує аналіз літературних джерел, це поняття введено в наукову сферу й зафіксоване в довідковій літературі та інтернет-джерелах, містить кілька близьких трактувань, які загалом можна подати таким чином.

Концептуалізація (від лат. *conceptus*; англ. *conceptualization*; нім. *konzeptualisierung* – „осмислення, представлення знання на концептуальному рівні чи формування концептуального уявлення”) – це процес осмислення отриманої інформації й вироблення нових концептів, концептуальних схем чи концептуальної системи; процедура введення онтологічних уявлень у накопичений масив емпіричних даних; первинна теоретична форма, яка забезпечує теоретичну побудову матеріалу, його структурування; схема зв'язку понять, що відображають можливі тенденції зміни референтного поля об'єктів і створюють можливості до розробки нових гіпотез щодо їхнього взаємозв'язку; спосіб організації мислення, який дозволяє рухатися від зібраного дослідницького матеріалу та первинних теоретичних концептів до більш складних і більш загальних (абстрактних) конструктів, що відображають на рівні певного допущення цілісну „картину” досліджуваного явища; створення концепції та її представлення; надання чи визначення теоретичного смислу слів і перетворення їх тим самим у поняття; процес виведення понять із спостережень, процес формулювання тверджень загального характеру [13; 14] (*Курсив тут і далі по тексту автора статті*).

На основі такого узагальненого визначення можна зробити висновок, що в розумінні концептуалізації нині склалися 2 основні підходи, а саме:

1) більш загальний – відповідно до нього концептуалізацію розуміють як один з найважливіших процесів пізнавальної діяльності; процес створення концептуальної моделі дослідження [6];

2) більш конкретний – у його контексті концептуалізацію розуміють як можливість переходу від емпіричного опису явища до його зв'язного пояснення як „цілісного знання” [9].

Отже, здебільшого під концептуалізацією розуміють процес систематизації та структурування накопичених у процесі еволюції знань про різні явища у вербалізованому оформленні, інтерпретації образів і тих асоціацій, які вони викликають.

Загалом у різних визначеннях розкривається сутність процесу концептуалізації як виявлення сутнісного, яке розкривається в сукупності всіх його причинно-наслідкових та об'єктно-суб'єктних зв'язків з іншими процесами. Ця теза підтверджена в позиції, сформульованій філософом В. Соловйовим про те, що зрозуміти смисл якоїсь реальності, якого-небудь факту, означає зрозуміти його у взаємовідношенні з усім іншим, у їхній єдності.

Мета концептуалізації – подати уявлення про рівень організації знання, позначити універсум можливих на якийсь момент способів роботи на теоретичному рівні та забезпечити обґрунтування внутрішнього зв'язку концептів і конструктів заданої схеми, запропонувати бачення предметного поля роботи в дослідницькому режимі, а також спроектувати вектор руху дослідника в набутті та організації знання, його узагальненні (абстракції). Як влучно висловилася О. Кубрякова, концептуалізацію доцільно розглядати як „живий процес породження смислів” [6, с. 93].

Досвід здійснення досліджень переконує, що об'єктивна дійсність концептуалізується покроково. Такими універсальними кроками в науковій роботі є такі:

- *об'єктивація предмета* дослідження – зародження ідеї (концепту) щодо аспекту його осмислення;
- *накопичення інформації* та її *диференціація*;
- *структурування схем*;
- *осмислення інформації* в концептній формі, її *переосмислення*, *породження нових смислів*.

Як видно з визначених кроків, значна роль у науковому дослідженні належить інформації. Означений процес є певним алгоритмом, формою структурування наукового знання. У цьому процесі першочергова роль належить концепту.

Концепт (лат. *conceptus* – „зміст поняття, смислове значення, думка, уявлення”) по своїй суті є відображенням у людській свідомості реальної дійсності й наповнення її креативним смислом, трактуванням у контексті певної інноваційної ідеї (Енциклопедія соціології, 2009). Це поняття, яке зафіксовано в Енциклопедії культурології, використовували в часи античності в контексті таких значень, як „накопичення, зародження (зачаття), плоду”, та стало одним із базових понять концептуалізму як напряду в мистецтві другої половини ХХ ст. Із часом було перенесено в інші галузі знання, однак сутність поняття від того не змінилася, а наповнювалося новим відповідним змістом.

Концепти можуть бути більш високого рівня узагальнення (наприклад, у галузі філософії та соціології) і формуватися на рівні вузько визначеного проблемного поля [5].

У вербалізованій формі вони постають мисленнєвими соціокультурними утвореннями людської свідомості, а отже, і національно-культурними. Національно-культурні особливості відображені і на ментальному, і на вербальному рівні представників мовної групи та певного народу. У концептах як багатомірних ментальних утвореннях концентруються результати людського досвіду. Концепт у філософії й лінгвістиці, по суті, розкривається як зміст поняття, смислове значення імені (знака). Опис концепту, на думку Л. Аксютенкова, – це спеціальне дослідження процедури тлумачення значення його імені, дослідження процедури його тлумачення [1]. Тобто, за нашим розумінням, його розкриття в термінах, значеннях, їхніх взаємозв'язках та сутнісних характеристиках.

У лінгвістичних дослідженнях доведено кореляцію у визначеннях *концепт* – *термін* та зроблено висновки про те, що *термін* найбільш чітко передає модель мовної концептуалізації й специфіку певного явища [3; 4; 8]. Терміни не можуть існувати окремо від понять.

Але „концепт” та „поняття” – терміни різних наук: „поняття” використовують головним чином у логіці та філософії, тоді як „концепт” закріпився в мовознавстві, психології та культурології, останнім часом починає вживатися в педагогіці. Як зазначає Н. Болдирев, поняття відображає найбільш загальні, суттєві (логічно конструйовані) ознаки предмета, чи явища, а концепт може відображати одну або кілька будь-яких, не обов'язково суттєвих ознак об'єкта. На необхідності чіткого їх розмежування наголошено й в інших дослідженнях.

Обґрунтуванню такої позиції в її різних аспектах присвячені праці таких дослідників, як М.Болдирева, Л. Буянової, С.Воркачова, В. Даниленко, Л. Донецьких, В. Жука, Д. Лотте, А. Моїсєєва, І. Кобозєва, Г. Солганик, Л. Чернейко, О. Реформатського та ін. Вони довели, що багатозначність описів та визначень термінів відображені в переліку видових (родових) понять, через які здебільшого визначаються словесний комплекс, спеціальне поняття, функція.

У науковій літературі встановлено, що існує близько 2 тис. трактувань слова „термін”, що свідчить і про складність вироблення його універсального визначення, оскільки терміни як спеціальні слова обмежені власним особливим призначенням, власною функцією, яка полягає в тому, щоб визначати лише певне поняття в конкретній науковій галузі.

Варто ще раз наголосити, що терміни не можуть існувати окремо від понять, отже, вони семантично парадигмальні, співвіднесені з певними поняттями в конкретній термінології й не можуть існувати без дефініцій – словесних визначень-пояснень, які закріплюють у цій тематичній галузі результати певного наукового аналізу визначеного поняття та закріплюють його місце серед інших понять [12].

Розвиток наукового знання як такого (за різними напрямками) показує, що з часом нові дефініції стають термінами, їхнє значення спеціалізуються та обмежуються новою науковою сферою функціонування. І цей процес легко простежити насамперед на прикладі тих дефініцій, які формулюються й уводяться до наукового обігу щодо основних понять у різних за проблематикою наукових дослідженнях, зокрема й соціально-педагогічних. Але в цьому разі можемо говорити і про ті терміни, які привнесені в соціальну педагогіку з інших наук, зокрема із соціальної психології, і нині становлять основу її категоріального апарату – у цьому об’єктивно відображається процес інтеграції знань, адже вже очевидно, що майже жодна з галузей знання, особливо гуманітарного, не може претендувати на абсолютну автономність, а, отже, і автономність понять. Однак їх уживання повинно бути адекватним до сутнісних характеристик того чи того явища. У контексті сказаного ще раз актуалізується проблема змішування термінів „соціальна педагогіка” і „соціальна робота”, „соціальна робота” і „соціальне обслуговування” та ін.

У процесі здійснення концептуальних процедур значна роль належить онтології та операціоналізації як основним складникам поняття концептуалізації.

Під онтологією розуміють специфікацію концептуалізації, де концептуалізацією постає опис множини об’єктів і зв’язків між ними. Основні поняття онтології – буття і його форми, структура, властивості, простір, час, рух. Отже, основним предметом онтології є сутнісне різних явищ, процесів і речей, яке розкривається в усіх видах реальності щодо матеріального та духовного світу та інтерпретується через буття людини (*онтологія* – від грец. *ontology* – *on,ontos* – „сутнісне” і *logos* – „учення”). Термін був запропонований філософом Р. Гокленіусом у 1613 р. у його Філософському словнику, пізніше (у 1656 р.) уточнений І. Клаубергом у контексті метафізики та закріплений Х. Вольфом у контексті семантики термінів „онтологія” та „метафізика” (Словник з історії психології, 2007).

Операціоналізація трактується як емпірична інтерпретація понять, „як комплекс засобів для виявлення суттєвих рис досліджуваного явища”

(В. Абушенко). У процесі операціоналізації фіксуються доступні спостереженню та вимірюванню ознаки об'єктів, визначаються їхні характеристики. Завдяки операціоналізації забезпечується конкретизація знання, експлікація його змісту (Новітній філософський словник, 1999).

Отже, рівень організації соціально-педагогічного знання передбачає цілісне вивчення, осмислення соціально-педагогічної ситуації в її різних виявах та інтерпретації в причинно-наслідкових і об'єктно-суб'єктних зв'язках, її опис у категоріях соціальної педагогіки й найбільш сутнісних характеристиках. Це складне завдання, актуалізоване потребою розвитку теорії соціальної педагогіки, вироблення її методології, яке, звичайно, не може бути швидко розв'язаним. Тому визначається як стратегічне, для вирішення якого вже є всі передумови.

За оцінками фахівців, зокрема А. Молчанової, в основі успішності здійснення концептуальних процедур і забезпечення якості концептуального продукту лежить інтегральна якість накопиченого знання (інформації) [7]. На сьогодні таке накопичення вже відбулося і щодо становища вразливих категорій сімей і дітей, їх педагогічної підтримки та соціального супроводу, виховного потенціалу різних виховних середовищ, професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних робітників, технологій соціально-педагогічної діяльності, соціально-педагогічної роботи у громаді тощо. Звичайно, здійснення таких концептуальних процедур передбачає високий рівень професіоналізму дослідників, їхню здібність до подолання стереотипів завдяки новому осмисленню педагогічних явищ, зважаючи на соціально-педагогічну парадигму розвитку знання.

Література

- 1. Аксютенкова Л. Г.** Понятийный аппарат концептуализации в теории языка: общая характеристика / Л. Г. Аксютенкова // Вестн. Ставропольск. гос. ун-та. – Серия „Филол. науки”. – 2011/ 76. – С. 13 – 18.
- 2. Воркачев С. Г.** Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа / С. Г. Воркачев. – Краснодар, 2002. – 142 с.
- 3. Жаботинская С. А.** Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования / С. А. Жаботинская // Лінгвістичні студії. – Черкаси, 1997. Вип. 2. – С. 31 – 52.
- 4. Залевская А. А.** Психолінгвістический подход к проблеме концепта / А. А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики ; под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронежск. гос. ун-т. – 2001. – С. 36 – 44.
- 5. Карасик В. И.** Антология концептов / В. Карасик, И. А. Стернин. – Волгоград : Парадигма, 2005. – Том 1. – 352 с.
- 6. Кубрякова Е. С.** Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
- 7. Молчанова А. А.** „Онтология”: Как мы ее понимаем? / А. А. Молчанова // Историко-философский ежегодник Хайдеггера '199.– М., 2010. – С. 117 – 126.
- 8. Приходько А. М.** Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

9. Разумовский О. С. Логика концептуализации и теоретизации в контексте развития теории / О. С. Разумовский // Концептуализация и смысл. – Новосибирск, 1990. – С. 163 – 174.

10. Самигулина Ф. Г. Концептуальная картина мира и специфика ее формирования / Ф. Г. Самигулина // Вестн. Рос. гос. ун-та им. И. Канта. – 2010. – Вып. 2. – С. 46 – 50.

11. Стернин И. А. Концепт и значение / И. А. Стернин. – [Электронный ресурс], 2007. – Режим доступа : http://sternin.adeptis.ru/articles2_rus.html#a.

12. Шелов С. Д. Опыт построения терминологической теории: значение и определение терминов : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. наук / С. Д. Шелов. – М. : МГУ, 1995. – 35 с.

13. Режим доступа : lib.socio.msu.ru/library; www.lib-mobile.com/.

14. Режим доступа : www.lib-mobile.com/.

* * *

Алексєєнко Т. Ф. Роль концептуалізації в розвитку соціально-педагогічного знання

У статті зроблено спробу осмислення проблеми концептуалізації в її основних категоріях і сутнісних характеристиках з позиції різних наук та стратегічних завдань розвитку теорії й методології соціальної педагогіки як нової галузі інтегрованого знання, у якій уже відбулося накопичення емпіричної інформації з різних актуальних соціально-педагогічних проблем, що потребує більш високого рівня узагальнення.

Ключові слова: концептуалізація, концепт, онтологія, операціоналізація, соціальна педагогіка.

Алексеевко Т. Ф. Роль концептуализации в развитии социально-педагогического знания

В статье сделана попытка осмысления проблемы концептуализации в ее основных категориях и сущностных характеристиках с позиции разных наук и стратегических заданий развития теории и методологии социальной педагогики как новой отрасли интегрированного знания, в которой уже состоялось накопление эмпирической информации из разных актуальных социально-педагогических проблем, что требует высшего уровня обобщения.

Ключевые слова: концептуализация, концепт, онтология, операционализация, социальная педагогика.

Aliksieienko T. F. Significance of conceptualizing in the development of scientific social-pedagogical knowledge

In the article the attempt of comprehension of problem of conceptualizing is done in her basic categories and essence descriptions, worked out from position of different sciences and strategic tasks to development of theory and methodology of social pedagogics as new industry of the integrated knowledge, in that already the accumulation of empiric information took place from the different socialpedagogical issues of the day, that needs higher level of generalization.

Key words: konceptualizaciya, koncept, ontology, operacionalizaciya, social pedagogics.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013 р.

Прийнято до друку 29.11.2013 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Харченко С. Я.